

Резюме. В статті розглядається один із механізмів соціальної адаптації хворих епілепсією – життєстійкість. Життєстійкість представляє собою певну життєутвердженню систему представлений людини про себе, навколишньому світу, активність у стресових умовах (копінг-поведіння), що проявляється у контролі, прийнятті ризику та залученості. Результати проведеного за допомогою тесту життєстійкості Д.А.Леонтьєва експериментального дослідження представлені з урахуванням виділених рівнів соціальної адаптації. Описано та проаналізовано життєстійкість хворих епілепсією для трьох груп хворих: адаптовані хворі – група з високим рівнем адаптації; частково адаптовані – з середнім рівнем адаптації; погано адаптовані – з низьким рівнем адаптації.

Ключові слова: адаптація, залученість, життєстійкість, контроль, прийняття ризику, соціальна адаптація, рівні адаптації.

Summary. In this article one of the mechanisms of social adaptation of patients with epilepsy is considered – viability. Viability is a cosmopolitan system of ideas about man himself, the world, the ability to be active in stressful environments (coping behavior), resulting in the ability to control, risk-taking and involvement. The results of an experimental study using D. Leontyev test viability are presented based on selected levels which based on collecting of anamnestic information and with taking into account the selected criteria's of social adaptation. The viability of patients with epilepsy is described and analyzed for three groups of patients: adapted patients - a group with a high level of adaptation, adapted partially - with an average level of adaptation; adapted poorly - with low levels adaptation.

Key words: adaptation, viability, involvement, control, risk-taking, social adaptation, levels of adaptation.

УДК 159.955

С.А.КОЗАЧУК, О.В.ПОРТЯНА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Резюме У статті висвітлено теоретико - методологічні основи дослідження пізнавальної активності . Автори простежують розвиток уявлень про роль пізнання з часів Античності до наших днів. Особливу увагу приділено розгляду проблеми пізнавальної активності у зв'язку з теорією діалектичного матеріалізму , що обумовлено виключним впливом, який це вчення справило на розвиток уявлень про пізнавальної активності у вітчизняній психології. Встановлено, що в контексті діалектичного матеріалізму пізнавальна активність визначається як функціонально - динамічна якість особистості , яка виявляється в діяльності і детермінується соціально -історичними умовами людського буття. Визначено невід'ємні характеристики пізнавальної активності людини, а саме, суб'єктивність, ініціативність, цілеспрямованість, прогнозування та моделювання майбутнього. У статті вказується також на наявність проблем з даної проблематики, які ще не знайшли належного наукового висвітлення

Ключові слова: пізнавальна активність, пізнання, теоретико-методологічні засади.

Постановка проблеми. Невід'ємними ознаками третього тисячоліття є глобалізація, масова культура, інформаційне суспільство. Сучасна людина змушена жити і працювати, дотримуючись шаленого темпу, вона повинна бути здатна витримувати високу конкуренцію у різних сферах своєї діяльності. З урахуванням реалій сучасного життя однією з необхідних умов досягнення людиною життєвого успіху є розвинена пізнавальна активність – властивість, що не лише забезпечує здатність опрацювати значні обсяги інформації та орієнтуватися у великих інформаційних потоках, але сприяє особистісному зростанню і становленню професійної компетентності. До різних аспектів проблеми пізнавальної активності зверталися Л.П.Аристова, Д.Б.Боговяленська, Д.В.Вількєєв, Д.Б.Годовікова, М.О.Данілов, Б.П.Єсіпов, М.І.Лісіна, В.І.Лозова, А.К.Маркова, О.М.Матюшкін, М.І.Махмутов, В.О.Моляко, Н.О.Половнікова, О.Я.Савченко, О.В.Скрипченко, І.Ф.Харламов, Т.І.Шамова, Г.І.Щукіна та ін.. Незважаючи на актуальність та багатогранність дослідження проблеми, деякі її аспекти залишаються недостатньо висвітленими. Зокрема, ґрунтовного аналізу потребує питання теоретико-методологічних основ дослідження пізнавальної активності.

Метою статті є вивчення теоретико-методологічних засад дослідження проблеми пізнавальної активності.

Виклад основного матеріалу. Проблема пізнання людиною світу з давніх часів привертала до себе увагу мислителів та філософів, теоретиків і дослідників. Чи пізнаваний світ? Якщо так, то за допомогою яких засобів людина здатна збагнути реальність, що оточує її? Якою є роль самої людини у пізнанні нею навколишньої дійсності? У різні часи представники різних філософських і наукових шкіл та напрямів давали неоднакові, іноді навіть взаємовиключні, відповіді на ці питання. А втім, їх вирішення і дотепер залишається далеким від однозначності та вичерпності. Водночас, значущість проблеми пізнання та пізнавальної активності є очевидною, а прагнення її розв'язання глибоко вкорінене у людську природу. Можемо припустити, що над цими питаннями людина почала замислюватися ще в доісторичні часи. Свідченням важливості проблеми пізнання для наших далеких пращурів є стародавні міфи і легенди. Серед найбільш яскравих сюжетів – закарбований у Біблії міф про вигнання з раю перших людей. Відповідно до нього, людська історія починається після того, як прадавні люди – Адам і Єва – порушують заборону куштувати плоди з дерева, «що дає знання»

[1]. Відтак, власне акт пізнавальної активності стає першим кроком у становленні людини, першим щаблем у її історичному поступі. Біблійний текст отримав багато різноманітних інтерпретацій, але звернімося до тлумачення, запропонованого відомим американським психологом Еріхом Фроммом. Е. Фромм стверджує, що у процесі еволюції людина втратила свою доісторичну єдність з природою, вона позбулася потужних інстинктів, водночас розвинувши свій розум, інтелект. Таке поєднання послаблених тваринних інстинктів з надлишком раціонального мислення перетворило людину у своєрідну помилку природи. «Володіючи свідомістю і самосвідомістю, людина виділяє себе із середовища, розуміє свою ізольованість від природи та інших людей. Це згодом призводить до усвідомлення своєї необізнаності, своєї безпорадності у світі і, зрештою, до розуміння кінечності свого буття, неминучості смерті» [2, с. 278].

Відтак, здатність до пізнання стає одночасно і благом, і прокляттям. З одного боку, розвинений розум та пізнавальна активність дають людині можливість вижити, адаптуватися до нових умов, перетворити і змінити довкілля, а з іншого – змушують замислюватися над тими питаннями, що пов'язані із сутністю людського буття, але які не мають відповіді, а отже стають причиною найтяжчого душевного болю і невичерпного людського страждання. Метафоричне відображення проблематики пізнавальної активності у міфології доісторичних часів поступається філософській рефлексії епохи Античності, що найбільш яскраво представлена концепціями Платона і Аристотеля. Згідно з Платоном [3], [4], основою пізнання є пригадування душею того, що вона знала, перебуваючи у божественному світі ідей, але забула, переселившись у людське тіло. Адже безсмертна душа у проміжках між земними втіленнями перебуває в ідеальному світі, де споглядає ідеї речей – «ейдоси», досконалі зразки, прообрази реальних предметів. Платон визнавав, що пізнавати світ можна за допомогою почуттів (які звернені до земного світу речей) та розуму, що осмислює світ ідей. Відтак, існує два шляхи пізнання – чуттєве та розумне. Але найголовнішим шляхом у пізнанні дійсності все ж залишається пригадування. Адже людина здатна пізнавати, сприймаючи реальність за допомогою відчуттів, і просуваючись до осягнення сутності речей шляхом логічного розмірковування лише тому, що її душа колись вже знала істину, перебуваючи у божественному світі. Не погоджуючись з Платоном, Аристотель [5] головним джерелом пізнання вважає не відірвані від речей ідеї, але живий організм, де тілесне і духовне утворюють нерозривну єдність. А ідейне багатство світу, що приховане у чуттєво сприйнятих земних речах, на його думку, розкривається людині у безпосередньому спілкуванні з ними. Аналізуючи здатність людської душі відчувати, уявляти та мислити, Аристотель доходить висновку, що пізнання здійснюється за допомогою асоціацій і логічних операцій, які забезпечують утворення понять. Водночас, філософ стверджує, що пізнання реальності відбувається не лише за допомогою мислення. Поряд з логічним, раціональним пізнанням, він також визнає існування вродженого, інтуїтивного знання, яке не усвідомлюється людиною, але актуалізується нею в процесі навчання чи розмірковування.

Увібравши основні досягнення античності та ставши її спадкоємицею, середньовічна християнська культура відкинула язичницьке ставлення до світу, а це, в свою чергу, позначилося і на тлумаченні феномену пізнання – його сутності та спрямованості. Протиставивши античній захопленості предметним світом – духовність, культу задоволення – аскетичний ідеал, середньовічна людина замість спостерігати явища природи та розмірковувати над їхньою сутністю намагається пізнати самого Бога, звертаючись заради цього до книжного знання, біблійних текстів та їхніх численних інтерпретацій [6]. Світ для середньовічної людини – це книга, написана незрозумілою мовою (латиною, грецькою, єврейською, арабською). Пізнавальний обрій середньовіччя обмежений текстами, що без кінця переписуються і тлумачаться. Людський розум за таких умов не здатний протиснутися до пізнання природних явищ, адже він спрямований на книжні символи, де один символічний шар накладається на інший, заплутуючи розуміння і ускладнюючи осмислення. Відтак, в епоху Середньовіччя предметом пізнання стає не природа, світ предметів та явищ, але прихований і глибоко змістовний світ книжних текстів – особливий світ знакової, символічної реальності. Відкриття якісно нової символічної сфери дійсності спрямовує увагу середньовічної людини на її власний внутрішній світ, пізнання якого стає для неї тепер більш важливим, аніж пізнання довкілля і отримання яскравих зовнішніх вражень: «І люди йдуть дивуватися гірським висотам, морським валам, річним просторам, океану, що охоплює землю, кругообертанням зірок, – а самих себе лишають в стороні!» – з докором наставляє своїх сучасників Блаженний Августин у своїй «Сповіді» [7].

Епоха Відродження стає антитезою до попередньої історичної доби. На відміну від Середньовіччя, що зосереджувалася на пізнанні сутності Бога та людської душі, відмовилося від намагання досягнути інші явища природи та суспільства, Ренесанс, оспівуючи велич людини, зумовлює виникнення зацікавленості її особистісними проблемами, викликає прагнення пізнати її життєвий шлях, розкрити чинники становлення та умови найповнішого розкриття її задатків, здібностей, сутнісних сил. Водночас, вивільнення людини, збагнення її могутності та творчого потенціалу неочікувано обертається страхом перед тими силами, що приховуються у людській душі та образами, які вона сама створює у власній уяві, але не спроможна приборкати. Адже ці сили є не тільки творчими, вони, зрештою, здатні призвести людину до загибелі. Відтак, типові для європейського мистецтва часів Відродження фаустівські сюжети відображають ідею, згідно з якою пізнання здатне зіштовхнути людство у прірву Армагеддону, катаклізмів, апокаліпсису, тобто є деструктивним і може мати жакливі непередбачувані наслідки [8]. І хоча найвидатніші мислителі епохи Ренесансу, прославляючи велич людини, наділяли її титанічними творчими силами і прирівнювали до Бога, а Новий час, захоплюючись емпіризмом та раціоналізмом, намагався пізнати причини і приховані сили усіх речей (і за рахунок цього розширити владу людини над природою, зробивши її всемогутньою), справжньої активності та суб'єктності

людина, що пізнає світ, набуває лише у тлумаченні Німецької класичної філософії, зокрема, у концепції її засновника – Іммануїла Канта. Кант [9], ґрунтуючи свою теорію на дослідженні пізнавальних здібностей людського розуму, вперше звертається до проблеми взаємин суб'єкта і об'єкта; стосунків між людиною, яка пізнає світ, і об'єктивною дійсністю, яка підлягає осягненню. Кантівська теорія пізнання по-новому тлумачить і сам процес пізнання. З індивідуально-психологічного акту, яким пізнання було у картезіанців та емпіриків Нового часу, воно стає об'єктивним процесом, що має закономірні і всезагальні форми. При цьому процес пізнання Кант розуміє не як пасивне копіювання суб'єктом об'єкту, але як активний творчий процес синтезу нового змісту. Кант доходить висновку: своєрідність пізнавальних здібностей людини позначається на її досвіді таким чином, що картина світу, яка існує в людській свідомості, ніколи не буде відповідати самій дійсності. Зовнішній світ, стверджує філософ, впливає на наші відчуття, сповнюючи їх хаосом вражень. Але після того як цей хаос впорядковується за допомогою форм споглядання і категорій розсудку, людина вже має справу із власним досвідом, який свідчить не лише про існування довкілля, але й про особливості власне пізнавальних здібностей, про всезагальні правила і форми пізнавального процесу. Кенігсберзький мислитель наполягає, що пізнавати можна лише зміст досвіду, його передумови, але не більше. Відтак, відкривши загальні передумови пізнавального процесу, Кант протиставляє людське пізнання об'єктивно існуючій дійсності.

Ідея суб'єктності, активного діяльнісного начала, запропонована Німецькою класичною філософією, знайшла своє подальше розгортання в марксистській теорії та філософії В.І.Ульянова-Леніна, що згодом лягли в основу радянської психологічної науки в цілому та розробки в її межах проблеми пізнавальної активності, зокрема. Так, провідний український психолог Г.С.Костюк у своїй праці «В.І.Ленін і психологічна наука» (1970) стверджує: «Теоретичні основи наукової психології заклали К.Маркс і Ф.Енгельс у розробленому ними діалектико-матеріалістичному світорозумінні» [10, с. 15], водночас визнаючи, що «світова психологічна наука залишалась осторонь їхніх філософських ідей» [10, с. 15]. Дійсно, ідеї марксистської, а згодом і ленінської, теорії стали вирішальними для радянської психології, на багато десятиліть визначаючи як теоретико-методологічні підходи, так і основну проблематику дослідження вітчизняної психологічної науки. Так, спираючись на марксистську ідею про використання людиною знаряддя праці для перетворення зовнішнього світу природи, Л.С.Виготський [11] вводить у психологію поняття «знаку» – штучно створеного самою людиною стимулу як психологічного знаряддя, що дозволяє їй оволодівати власною психікою та керувати поведінкою. Розв'язання висунутої Л.С.Виготським проблеми розвитку вищих психічних функцій та культурної поведінки, зрештою, полягає у тому, що людина у процесі філогенетичного та онтогенетичного розвитку стає господарем власної поведінки, якою може керувати за власним бажанням. Тобто сутність людської психіки та власне людського способу пізнання, за Л.С.Виготським, складає саме активність, здатність за допомогою знакової самостимуляції бути господарем власних психічних станів і процесів та керувати своїми поведінковими актами.

Відтак, предметом особливої уваги Виготського стає характер активного втручання людини в ситуацію, активна роль людської поведінки, яка полягає, зокрема, у введенні нових стимулів. Стимул стає знаряддям людської діяльності. Більш того, людина сама створює стимули, які визначають її реакції та використовує ці стимули для оволодіння процесами власної поведінки (кидання жереба, зав'язування вузлика на пам'ять, рахунок на пальцях тощо). Іншими словами, людина сама бере активну участь у визначенні власної поведінки за допомогою штучно створених нею стимулів-засобів. Маркисьско-ленінська філософія стала основою теорії, заснованої учнем і послідовником Л.С.Виготського, визнаним лідером радянської психології 40 – 70 –х р.р. – О.М.Леонтьєвим. На основі ленінської теорії відображення О.М.Леонтьєв розгортає дослідження проблем розвитку психіки у тваринному світі [12], а марксистська ідея соціальної зумовленості людського буття стає підґрунтям для створення визначального для радянської психології діяльнісного підходу [13], в межах якого і здійснюватиметься подальша психологічна розробка проблеми активності. Творче опрацювання марксистської ідеї, згідно з якою, процес оволодіння людиною природи та її перетворення шляхом продуктивної, трудової діяльності відповідно до власних цілей є одночасно і процесом трансформації людиною самої себе, її власною історією, створенням суто людського в людині, підводить О.М.Леонтьєва до розуміння діяльності як головної рушійної сили розвитку психіки.

Вагомий внесок у розробку проблеми активності був зроблений радянським фізіологом М.О.Бернштейном [14], [15], який висунув ідею створення окремої наукової галузі, що отримала назву фізіології активності і мала прийти на зміну традиційній фізіології, яка робила висновки на основі дослідження організм у стані спокою та рівноваги. Свої розробки радянський вчений також ґрунтував на діалектико-матеріалістичній теорії пізнання, основою якої є відображення. Сутність відображення, згідно з вченням класиків марксизму-ленінізму, полягає у тому, що воно «відбувається в ході взаємодії живої істоти, насамперед людини як суб'єкта, з об'єктивною дійсністю. Предмети і явища дійсності впливають на людину. Вона активно відповідає на ці впливи, мозок перетворює їх енергію у внутрішні психічні стани, в суб'єктивні образи, в явища свідомості людини, які орієнтують її в зовнішньому світі, спонукають до дій і регулюють їх» [10, с. 22]. Водночас, у своїх дослідженнях Бернштейн не обмежується класичним тлумаченням відображення, його особливий внесок полягає у введенні нового поняття – «випереджальне відображення». Завдяки випереджальному відображенню, на думку вченого, організм здатний передбачати, прогнозувати умови, в яких йому доведеться діяти у майбутньому, а не тільки зберігати відомості про минуле та відповідати на діючі подразники. Організм стикається зі світом, вже маючи запас проєктів можливих реакцій. У створенні цих проєктів виявляється активність організму, як здатність до творчості, створення нового, побудова «потрібного результату»

майбутнього. Спираючись на ці висновки, Бернштейн пропонує нове розуміння причин поведінки живих істот: важливим спонуканням до активності, на його думку, є не стільки безпосередня дія подразника на органи відчуття, але створення моделі можливої майбутньої дії.

Поняття активності було центральним у дослідженнях Бернштейна, сутність якої вчений вбачав у здатності живої істоти до ініціативності, цілеспрямованості, «моделювання» майбутнього, що передбачає подолання організмом несприятливих умов середовища, а не пристосування до них. А втім, ідея активності за особливих соціально-політичних умов, що склалися у радянському суспільстві на той час мала не тільки наукове, але й ідеологічне звучання. «Ідея активності була напівмірею, напівутопією у суспільстві, життя якого в сталінський період було засноване на «реактивності» його членів по відношенню до влади. Не випадково в період хрущовської «відлиги» фізіологія активності отримала громадське звучання, а сам Бернштейн став, як би сказали в наші дні, культовою фігурою» [16, с. 374]. Проблема активності стає предметом особливої уваги радянських дослідників у 70 – 90 - і роки ХХ століття, що на думку А.В.Петровського та М.Г.Ярошевського [17] було зумовлене не лише науковими «імпульсами», але й неприйняттям певних тенденцій тогочасного суспільного життя, протестом проти таких проголошуваних радянською системою принципів, як цілковита одностайність думок в сфері ідеології; виведення мети буття кожної окремої людини з «правильно осмислених» цілей суспільного життя; гармонії особистих та суспільних інтересів тощо. Серед фундаментальних досліджень того часу, в яких висвітлюється проблематика активності, особливе місце посідають роботи К.А.Абульханової-Славської, яка визначає активність як функціонально-динамічну якість особистості, функціональний прояв особистості в діяльності, «притаманний особистості спосіб організації життя, регуляції та саморегуляції на основі інтеграції потреб, здібностей, ставлення особистості до життя, з одного боку, і вимог до особистості і обставин – з іншого» [18, с. 113 – 114]. Водночас, К.А.Абульханова-Славська наполягає на соціальній зумовленості активності особистості, вважаючи що активність суб'єкта «детермінується суспільними відносинами, соціальною позицією особистості, суспільними вимогами та нормами, що звернені до неї» [19, с. 3].

Висновки. Проведений аналіз теоретико-методологічних засад дослідження проблеми дозволяє стверджувати, що в контексті діалектико-матеріалістичної теорії пізнання активність визначається як функціонально-динамічна якість особистості, що проявляється в діяльності і детермінується соціально-історичними умовами людського буття. Невід'ємними характеристиками активності людини є суб'єктність, ініціативність, цілеспрямованість, подолання перешкод, прогнозування та моделювання потрібного майбутнього. Проведене дослідження не охоплює усіх аспектів проблеми пізнавальної активності особистості. Перспективними напрямками подальших розвідок стане аналіз досліджень пізнавальної активності у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці.

Список використаних джерел:

1. *Бытие*. Первая книга Моисеева. // Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические. – [В Русском переводе]. – Напечатано в Финляндии. Printed in Finland by Länsi-Savo Oy / St Michel Print. – Mikkeli. – 1998.
2. *Фромм Эрих*. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм; [пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова]. – Издательство: АСТ. – 2004. – 635 с. – (Серия «Philosophy»).
3. *Платон*. Собрание сочинений в 4-х т. / Платон; [общ. ред. А.Ф.Лосева и др.; примеч. А.А.Тахо-Годи; пер. с древнегреческого 1990 г.] – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – 1990. – 860 с. – (Серия «Философское наследие»).
4. *Платон*. Собрание сочинений в 4-х т. / Платон; [общ. ред. А.Ф.Лосева, В.Ф.Асмуса, А.А.Тахо-Годи; примеч. А.Ф.Лосева и А.А.Тахо-Годи; пер. с древнегреческого 1993 г.] – М.: Мысль, 1993. – Т.2. – 1993. – 528 с. – (Серия «Философское наследие»).
5. *Аристотель*. Сочинения. В 4-х т. / Аристотель; [авт. ст. В. Ф. Асмус; ред. В. Ф. Асмус] Том 1. – М.: Мысль, 1975. – 550 с. – (Серия «Философское наследие»).
6. *Шкуратов В.А.* Историческая психология / Шкуратов В.А. – Изд. 2-е. – М., 1997. – 505 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/books/common_psychology/hist_psych.zip.
7. *Августин А.* Исповедь / Аврелий Августин; [пер. с лат. М.Е. Сергеевко; вступит. статья А. А. Столярова]. – М.: «Ренессанс», СП ИВО – СиД, 1991. – 488 с. – (Памятники религиозно-философской мысли).
8. *Роменець В.А.* Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження / Володимир Андрійович Роменець. – К.: Либідь, 2005. – 916 с.
9. *Кант І.* Критика чистого розуму / Іммануїл Кант; [пер. з нім. та приміт. І.Бурковського]. – К.: Юніверс, 2000. – 504с.
10. *Костюк Г.С.* В.І.Ленін і психологічна наука / Григорій Силевич Костюк // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко; Упор. В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад. шк., 1989. – С. 14 – 69.
11. *Выготский Л.С.* Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2004. – 1136 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).

12. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / Алексей Николаевич Леонтьев. – Москва, Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1959. – 493 с.
13. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – 2-е изд., стер. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
14. Бернштейн Н.А. На путях к биологии активности. – Вопросы философии, 1965, № 10. – С. 65 – 78.
15. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – М.: Медицина, 1966. – 349 с.
16. Степанов С.С. Век психологии: имена и судьбы / Сергей Сергеевич Степанов. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 592 с.
17. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
18. Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности / Ксения Александровна Абульханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе. Активность и развитие личности. – М.: Наука, 1989. – С. 110 – 134.
19. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности / Ксения Александровна Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1985. – Т. VI. – № 5. – С. 3 – 18.

Резюме. В статье освещены теоретико-методологические основы исследования познавательной активности. Авторы прослеживают развитие представлений о роли познающего человека со времен Античности до наших дней. Особое внимание уделено рассмотрению проблемы познавательной активности в связи с теорией диалектического материализма, что обусловлено исключительным влиянием, которое это учение оказало на развитие представлений о познавательной активности в отечественной психологии. Установлено, что в контексте диалектического материализма познавательная активность определяется как функционально-динамическое качество личности, которое проявляется в деятельности и детерминируется социально-историческими условиями человеческого бытия. Определены неотъемлемые характеристики познавательной активности человека, а именно, субъектность, инициативность, целенаправленность, прогнозирование и моделирование потребного будущего. В заключение статьи определены неисследованные аспекты проблемы, намечены перспективные направления дальнейшей работы.

Ключевые слова: познавательная активность, теоретико-методологические основы.

Summary. In the article the theoretical and methodological bases of cognitive activity research has been covered. Authors trace development of the ideas about role of human who have been cognizing since Antiquity times to nowadays. The special attention has been spared to consideration of problem of cognitive activity in its connection with the theory of dialectical materialism. This had been conditioned by the exceptional influencing, which this doctrine had rendered on development of ideas about cognitive activity in home psychology. Authors have come to the deduction that in the context of dialectical materialistic theory cognitive activity had been determined as functional and dynamic quality of personality, which reveals itself in work and other activities and is determined by the social and historical conditions of human existence. In conclusion of the article the unexplored aspects of the problem have been defined, perspective further work assignments have been set.

УДК 159.923.2

Т.В. КОМАР

ДОПОМОГА ІНШИМ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. У статті теоретично обґрунтована та емпірично доведена гіпотеза про те, що особистість із яскраво вираженою емпатійністю не завжди готова до допомоги іншим.

Ключові слова: розвиток особистості, просоціальна поведінка, альтруїзм, емпатія.

Постановка проблеми. Положення про те, що особистість формується у взаємодії людини з оточуючим світом, є загально визнаним і тут взаємодіють як зовнішні впливи, так і внутрішні умови. Людину як індивіда істотною мірою визначає середовище – тобто сукупність усіх взаємопов'язаних обставин, її минулих та теперішніх стосунків з іншими людьми і ситуаціями, у яких вона живе. Як феномен суспільних відносин, допомога іншому - це з одного боку, особливості відносин особистості із суспільством, яке формує особистість, а з іншого боку – специфіка особистісної позиції індивіда. З огляду на це, дуже важливим є розуміння психології допомагаючої дії, поведінки, допомагаючих відносин, які є одними з визначних чинників особистісного розвитку людини. Проблематика допомагаючих дій висвітлювалась у працях зарубіжних авторів – Дж. Броуді, Д. Дарлі, Б. Лантане, Х. Хекхаузена, С. Шварца, а також у працях вітчизняних авторів Т. Гаврилової, С. Занюк, М. Наконечної, О. Подд'якова, Є. Субботського. Аналізуючи вищесказане, ми звернули увагу на те, що допомога іншому здійснюється як єдність внутрішніх потреб людини (прагнення допомогати) та зовнішніх умов, які й призводять до всебічного розвитку особистості. Ми розглянули допомогу як деякий